

ГУМАНІЗМ І МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Сокол О. В.

доктор мистецтвознавства, професор,
заслужений діяч мистецтв України,
член-кореспондент Академії мистецтв України,
академік Вищої школи України,
професор кафедри теорії музики та композиції
Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової
ORCID ID: 0009-0005-4431-7645
E-mail: socol_od@ukr.net

Метою роботи є систематизація історичних тлумачень поняття гуманізму й акцентуація в ньому актуального аспекту спираючись на християнсько-православні засади світоглядності у вигляді ідентифікації гуманності з милосердям і терпимістю до інакомислячих. **Методологічну основу становлять моголянські традиції в концепції ноосфери В. Вернадського, яка сполучає матеріальну й ідеальну діяльність людини енергією виявлень її обох складових, психологізований ракурс філософії, заявлений А. Васильковим у концепції «розпізнавання», який має продовження в концепції теорії артикуляції автора цього нариса та ін. **Наукова новизна** роботи визначається самостійністю ідеї релігієцентристського підходу до концепції гуманізму, попри справедливу в цілому критику сучасними церковними колами гуманістичної програми Ренесансу та інерції її прийняття в Новітні часи, апеляцією до артистичного досвіду як носія гуманістичних чинників людської творчої активності, а також у взаємодії з категорією «щастя». **Висновки.** У публікації зачіпається тема, яка ніколи не вичерпається в житті: гуманізм як людяність, позитивне ставлення до людини як достойної частки живого. Безсумнівно, у центрі природи, суспільства й мислення стоїть людина, що хоче жити в мирі та дружбі з оточенням, бути щасливою і бажаною для оточуючих його життєвих складових, – і це буття як любов до всього суцього.**

Ключові слова: гуманізм, любов, щастя, стиль мислення, стиль мистецтва, стиль музичний, авторський стиль.

Humanism and musical art

Sokol O.V.

Doctor of Art History, Professor,
Honored Worker of Arts of Ukraine,
Corresponding Member of the Academy of Arts of Ukraine,
Academician of the Higher School of Ukraine,
Professor of the Department of Music Theory and Composition
A.V. Nezhdanova Odesa National Academy of Music

The aim of the work is to systematize historical interpretations of the concept of humanism and to emphasize in it the relevant aspect of relying on the Christian-Orthodox principles of worldview in the form of identifying humanity with mercy and tolerance towards dissenters. **The methodological basis** is Mogila traditions in the concept of the noosphere of V. Vernadsky, which combines the material and ideal activity of man with the energy of the manifestations of both its components, the psychologized perspective of philosophy, stated by A. Vasylov in the concept of "recognition", which has a continuation in the concept of the theory of articulation of the author of this essay, etc. **The scientific novelty of the work** is determined by the independence of the idea of a religiocentric approach to the concept of humanism, despite the generally fair criticism by modern church circles of the humanistic program of the Renaissance and the inertia of its acceptance in the New Age, by the appeal to artistic experience as a carrier of humanistic factors of human creative activity, and also in interaction with the category of "happiness". **Conclusions.** The publication touches on a topic that will never be exhausted in life: humanism as humanity, a positive attitude towards man as a worthy part of the living world. Undoubtedly, at the center of nature, society and thinking is a person who wants to live in peace and friendship with his surroundings, to be happy and desired by those around him, and this is being as love for all that exists.

Key words: humanism, love, happiness, style of thinking, style of art, musical style, author's style.

Актуальність теми дослідження зумовлена соціальними устремліннями української нації до самоствердження у світі на засадах толерантності, довіри до високих моральних показників буття, шанування величних філософсько-богословських національної освіти та втілення їх у буття, сформованого уявленнями про кордоцентризм наці-

онального наукового й соціального мислення. Складні обставини міждержавних конфліктів і національно-етнічних ускладнень у внутрішньому бутті української нації зумовлюють потребу в науковому розгляді тих категорій, які демонструють дотичність до базисних принципів стосунків, взаємодії і турботи про самовдосконалення людей,

без усвідомлення яких соціально-політичні гасла й національні цілі втрачають конкретику реалій людських взаємодій. Науковці України цілеспрямовано розгортають вивчення відповідної проблематики – див. роботи І. Галицького, О. Грищука [4; 5] і багатьох інших, що демонструють у дослідженнях різні ракурси виявлення гуманізму в соціально-моральних, правових, психологічно-творчих сторонах людської комунікації. Однак у складних умовах соціальних зсувів і світоглядних поворотів виникає потреба в комплексному охопленні історико-теоретичних чинників діяльності, які стосуються сукупності гуманістичних показників дій людини, на що і спрямована ця публікація.

Метою роботи є систематизація історичних тлумачень поняття гуманізму й акцентуація в ньому актуального аспекту спирання на християнсько-православні засади світовідчуття у вигляді ідентифікації гуманності з милосердям і терпимістю до інакомислячих. **Методологічною основою** є могилянські традиції в концепції ноосфери В. Вернадського, яка сполучає матеріальну й ідеальну діяльність людини енергією виявлень її обох складових, психологізований ракурс філософії, заявлений А. Васильковим у концепції «розпізнавання» [3], який має продовження в концепції теорії артикуляції автора цього нариса [14] та ін. **Наукова новизна** роботи визначається самостійністю ідеї релігієцентристського підходу до концепції гуманізму, попри справедливую в цілому критику сучасними церковними колами гуманістичної програми Ренесансу та інерції її прийняття в Новітні часи, апеляцією до артистичного досвіду як носія гуманістичних чинників людської творчої активності, а також у взаємодії з категорією «щастя».

1. *Розуміння та визначення гуманізму.* В історії мислення і науки ми спостерігаємо бажання багатьох дослідників, учених, мислителів розкрити сенс найвищих понять, що є важливими в житті людей: мудрості, знання, віри, щастя, любові, безсмертя. І нам здається, що до цих понять належить поняття «гуманізм». Загальноприйняте визначення гуманізму: *Гуманізм* (лат. *Humanitas* – «людяність», *humanus* – «людяний», *homo* – «людина») – це філософська та етична позиція, яка надає особливого значення цінності людей та сприянні людям (як індивідуумам, так і групам), і загалом віддає перевагу критичному мисленню та доказам (раціональним та емпіричним) над прийняттям догмату або забобонів» [6].

Багато років ми цікавилися визначенням цього поняття в науці, філософії, релігії та мистецтві, але не знаходили нічого воістину близького до сенсу, який необхідний для включення в поняття гуманізму мистецтв, зокрема «музичного мистецтва». Однак несподівано цей сенс виявився у стародавнього мислителя, у якого розуміння гуманізму містило в собі естетичний момент. Це був Марк Туллій Цицерон.

Завдяки цій знахідці підтвердилася думка, що нам потрібно частіше звертатися до давніх мислителів і письменників. За визначенням давньоримського політика і філософа Цицерона, «гуманізм – вищий культурний і моральний розвиток людських здібностей в естетично завершену форму, у поєднанні з м'якістю та людяністю» (визначення наведене у Статуті Міжнародного гуманістичного та етичного союзу [6]).

Приголомшує в цих словах те, що вони дають розуміння гуманізму не як ефемерного явища, яке іноді потрібне і проявляється, а як обов'язкової та найвищої *здатності* людини чинити гуманно в будь-який момент свого життя і в будь-якій життєвій ситуації.

У висловлюванні Цицерона вражає також і те, що ці здібності повинні мати *естетично закінчену форму*. Усе, про що людина мислить, як творить, говорить, пише, спілкується, ходить, – усе має бути прекрасним. Це просто вражає! Скільки було осмислено визначень, трактатів і розумінь гуманізму, але жодне з них не було піднесено до рівня Цицерона. Істина така, що лик людини має бути доведений до найвищого рівня естетизму, краси, мистецтва, а її поведінка – до найтоншого артистизму, м'якості та людяності! І зрозуміло, що музичне мистецтво з огляду на його синтетичність також повинно мати «естетично завершену форму», оскільки в ньому об'єднуються багато форм мистецтва й артистизму, про що ми говоримо далі. Крім того, ми спробуємо обґрунтувати і ввести у визначення Цицерона одне з найвищих понять людського життя – поняття любові.

Але для початку варто розглянути багато необхідних духовних понять у найширшому понятті, яке іменується як «психологічний образ світу», що в широкому спектрі розкриває структуру поняття гуманізму.

2. *Психологічний образ світу.* У всіх нас є духовний світ, і ми спробуємо відтворити картину душі кожної людини, виходячи з її ставлення до світу і до самої себе, з огляду на гуманістичні й антигуманістичні елементи її свідомості («антигуманізм» – суспільний рух, що протиставляється гуманізму. У соціальній теорії та філософії антигуманізм – це теорія, критична щодо традиційного гуманізму та традиційних ідей про людство та людську ситуацію. Центральним поглядом антигуманізму є думка, що філософська антропологія та її концепти «людської природи», «людини» та «людства» повинні бути відкинутими як історично відносні, *ідеологізовані та метафізичні* [1]). За співвідношенням і за поєднанням цих понять існує 256 типів людей (детально наведені тут і далі образи світу розглянуті в книзі Сокола А. В. «Виконавські ремарки, образ світу і музичний стиль» [14, с. 47–58]).

Перше. У душі в нас є елементи ставлень до життя – буденні й антибуденні. Що це означає? Ми щось у повсякденному житті любимо, а щось

не любимо; щось приймаємо, а щось заперечуємо; хтось бореться і воює за, а хтось бореться і воює проти; хтось щось любить, а хтось – ненавидить. Так от, ця буденна й антибуденна свідомість є в багатьох із нас у душі. Це частина нашого психологічного образу світу, який, звісно ж, відбивається на нашому способі життя.

Друге, що в нас є, – це міфологічний образ світу й антиміфологічний. Існують релігії, культури, обряди, міфології, перекази, казки – це все ланки одного ланцюга, і питання тільки в наданні переваги або заперечення їх у духовному світі тієї чи іншої людини.

Існує також естетична й антиестетична свідомість, де естетична дбає про прекрасне, а антиестетична – про противне прекрасному. І нарешті, є науковий та антинауковий образи світу: науковий – істинні, відповідні практиці поняття, категорії, умовиводи, а антинауковий – їхнє спотворення й використання в негативних цілях. Візьмемо, наприклад, теорію ядерної фізики, яку можна використовувати як у позитивному, так і в негативному руслі. Тут у нас є плюс, а десь є і мінус. Важливо зауважити, що музичне мистецтво, звісно ж, належить до естетичного образу світу, проте його зміст обов'язково торкається інших образів світу, навіть і антигуманістичних, проте майже завжди в «мислячому», осмисленому, людському образі світу.

Виникає закономірне запитання: що нам робити? Порада: нам, кожному з типів людей, у яких в образі світу поєднуються гуманістичні й антигуманістичні елементи, слід намагатися викреслити з нашої свідомості все негативне або не давати йому життя! Із цього приводу навіть є жартівливе прислів'я: «Про погане не треба думати, не треба говорити, не треба робити, і погане навіть не треба слухати». Однак життя є таким, що і в мисленні, і в науці, і в житті хтось мусить опікуватися і пізнанням негативу – для його недопущення.

Крім названих психологічних образів світу, є ще екзистенціальний образ світу (просто природне існування) і нульовий, вакуумний (типу медитації).

3. *Заповіді безсмертя.* Що ж до м'якості та людяності, власне гуманізму, то існує набір понять, правил, що відображають розумові вишукування науковців та філософів усіх часів у цьому напрямі (та в їхньому розумінні). Першим місцем серед їхніх здобутків ми б вшанували піфагорійські «Заповіді безсмертя». Наводжу їх у дещо скороченій формі.

«Наказується шанувати за чином і за законом богів, благородних героїв, земних демонів і дотримуватися клятви. Це є умовою для всієї теоретичної та практичної філософії... Заповідується шанувати батьків і близьких родичів, дружити з найкращими, не ображатися на поради й доброзичливу критику і не піддава-

тися, “скільки є сили”, злості на друга. Слідують заборони обжерливості, сонливості, гніву і взагалі забороняється робити ганебне. Потім заповідується завжди бути справедливим і мудрим, пам'ятати, що всім нам призначено долею померти, і втішатися, що добрим доля посилає не так уже й багато зла. Наказується бути терпимим і м'яким, але жодною мірою не піддаватися злу. Далі рекомендується завжди обмірковувати свої вчинки та промови. Нарешті, заповідується не нехтувати своїм тілом, дотримуватися міри в усьому – і в їжі, і в напоях, і в гімнастичних вправах, не бути ні марнотратом, ні скупюю людиною... Рекомендується перед сном підбивати підсумки прожитого дня, радіти зробленим тобою за день добрим справам і журитися за поганими... І якщо ти будеш дотримуватися заповідей моїх, то... будеш безсмертним, як бог, далеким від смерті і тління» [1].

І якщо ми чинитимемо так, то також будемо безсмертними. І це одна з найкоротших конструктивних гуманістичних настанов, у якій є основні поняття про те, що слід робити в житті, а чого – не слід.

4. *Дари духовні.* Повертаючись до гуманізму, хочеться сказати, що людина не завжди достатньо добре знає саму себе. Наприклад, не всі знають про те, що нам підноситься від Святого Духа і від наших предків. Тема дарів Святого Духа детально розглядається апостолом Павлом у Першому посланні до Коринтян, у розділах 12–14. Основоположними вважаються вступні слова: «Дари різні, але Дух один і той самий... Але кожному дається прояв Духа на користь: Одному дається Духом слово мудрості, іншому – слово знання, тим самим Духом; іншому – віра, тим самим Духом; іншому – дари зцілень, тим самим Духом; іншому – чудотворення, іншому – пророцтво, іншому – розрізнення духів, іншому – різні мови, іншому – тлумачення мов: Усе ж це виробляє один і той самий Дух, розподіляючи кожному особливо, як йому завгодно» [2, с. 1255].

У кожній людині якоюсь мірою присутні елементи мудрості, своєрідні підказки про те, що було, що є і що буде. Друге з того, що нам було, своєю присутністю, словом і Святим Духом.

Найвищими дарами також є чудотворення, пророцтва та розрізнення духів. Доступнішими є дари знання і тлумачення мов (є професіонали, яким даровано слово знання). Потім – віра, дари зцілень. Наприклад, варто матері покласти руку на хворе місце свого дитя, як біль вщухає. Ісус Христос зціляв вірою, що є основою як цієї діяльності, так і зцілення загалом.

Ці дари є в кожного, просто, на жаль, здебільшого ми про них мало знаємо, не розвиваємо їх і не користуємося ними. Однак існують і винятки: лікарі розвивають дар зцілення; екстрасенси розвивають дар яснобачення; мовознавці досягають високих результатів у вивченні та тлумаченні мов тощо.

5. *Артистизм*. Ми торкнулися наших духовних дарів. Тепер пропонуємо поглянути на таке ємне поняття, як «артистизм». У нашій музичній академії вивчають і втілюють оперне мистецтво: сценічну поведінку, сценічне мовлення, сценічний спів, міміку, танці, жестикуляцію, сценічне спілкування, костюми, грим, і багато чого іншого – усе це ми можемо віднести до поняття професійного артистизму. Артистизм споконвіку існує і в нашому повсякденному житті – як мистецтво естетично поводитися в різних ситуаціях, або, як стверджує Цицерон, це приведення людських здібностей до естетично закінченої форми.

За визначенням І. Д. Єргієва, *артистизм* у музиці – «мистецтво наслідування, вираження і перетворення життя (інтонаційно-мовленнєвого, моторного, сонорного), техніка перевтілення самого виконавця, який відтворює немовби “наново” і передає у музиці, яку він виконує, інтонаційно-мистецьку інформацію про навколишню дійсність крізь призму індивідуального “образу світу і комунікації”» [12, с. 6]. Це – у музиці. А в житті, як казав Шекспір, «увесь світ театр, а люди в ньому – актори». Здебільшого це проявляється у спілкуванні. У мовленні в нас іде інтонавання, – те, як ми говоримо і висловлюємо свої думки. Уявіть тільки, яку незліченну кількість інтонацій ми можемо, наприклад, використовувати в слові «так». Існують видання, які видають описи характеру звучання, який містить 440 варіантів інтонаційного оформлення музики і, можна припустити, того чи іншого слова. І автор цього нарису пропонує користуватися тими описами студентам, щоб вони розуміли відмінності артистичного мовлення від буденного. А також ми пропонуємо студентам вправи на вимову слів у виявленні «естетичних емоцій». Не тільки в слові, але й у його вимові, в інтонації, в експресії криється істинний сенс того, що ми маємо на увазі, яке життя в них виражається.

6. *Музика та інтонація*. У музиці інтонація – головний елемент. Саме музика формує нашу душу, в якій є все – і необхідне, і випадкове. А в музиці, у цілісному її розумінні, коли в ній присутній консонанс танцю, поезії, співу, поведінки, дії, спілкування, переживання, радості, задоволення, завжди є тонке душевне розуміння того, як слід поводитися в тій чи іншій ситуації світу. Для урочистого порядку денного – одна поведінка й інтонація, а для сумного порядку денного – інші, але їхні вирази мають бути артистичними й естетичними.

Саме музичне мистецтво у своєму цілісному обличчі виховує нашу душевність і духовність. Споконвіку спрямовує нас. Адже саме греки вишукали богинь Муз. Нас приголомшує в цьому те, що слово «Музи» в перекладі означає «ті, що мислять». І саме Музи виділені як «мислячі», хоча в грецькій міфології існує і безліч інших божеств, які в нашому гуманістичному сенсі богами не

в усьому можуть вважатися. Візьмемо, приміром, Гермеса – бога торгівлі та щасливого випадку, хитрості, крадіжки, лукавства і красномовства.

Є сфери, якими правила боги, яких, на наш погляд, можна віднести до гуманізму (це творіння богинь Муз), і яких, навпаки, можна віднести до антигуманізму. Наприклад, гуманізм: Аполлон – бог сонця, Афродіта – богиня кохання і краси, Гера – богиня сім'ї та сімейних уз. Антигуманізм: Ереб – персоніфікація темряви, Еринії – богині помсти і ненависті, Тартар – бог зла, дух Аїда і руйнування та ін.

І всі ці протиріччя примирялися, «синтезувалися» у богинь Муз – «мислячих». У їхніх сферах, галузях життя, де визнавалися, дозволялися тільки «чистота помислів і душі, почуття прекрасного», а не «корисливість і гордість, і самолюбство»! І все негативне у втіленні муз уявлялося в позитивному світлі, оскільки вони знали «минуле, сьогодні і майбутнє» [2].

Цьому слугували космічні, природні, мисленеві сфери психологічного образу світу, якими правила музи – «мислячі», «богині мистецтва», «пророчиці» – Ерато, Евтерпа, Каліопа, Кліо, Мельпомена, Полігімнія, Терпсихора на чолі з їхнім головним богом мистецтва і гармонії Аполлоном Муссагетом.

Вражає нашу свідомість широта гуманістичних життєвих, душевних і духовних сфер, якими правила Музи і які втілювалися в музичному мистецтві в інтонаційній сфері. Космос, небесна механіка, небеса. Психологічні науки, лікування, магія, фізика, біологія, астрономія... Історія, яка дарує славу. Вчення про життя і смерть, мораль, пророцтва. І їхнє відображення та вираження в музиці: пантоміма, пісні, сценічна драма та трагедія; веселий танець, з лірою та плектром; музична комедія з комічною маскою; серйозна гімнічна поезія, любовна поезія, лірична поезія, епічна поезія.

Повертаючись до розуміння артистизму, хочеться сказати, наскільки важливо вміло використовувати наші інтонації, адже вони несуть сенс і наповнення того, що ми намагаємося донести. Наші інтонації зрозумілі абсолютно всьому світу, певною мірою і тваринам. І варто пам'ятати про те, що найважливішим елементом інтонація завжди була, є і залишається саме в музиці. Ми можемо передати нею всі емоції, почуття, переживання, що переповнюють нас, як загальні для всіх, так і індивідуальні. «Інтонація є вираження життя у звуці» (Б. Яворський). А в музиці інтонація є прекрасним, естетичним вираженням *артистичного* життя в звуці, яке можна та треба розуміти й наслідувати для розвитку загального розуміння, м'якості та людяності.

7. *Гумор*. Гуманізм і музичне мистецтво нероздільні! Адже навіть негативні сторони життя в музиці та мистецтві змушують нас під час їхнього втілення на сцені захоплюватися їхнім вираженням. Крім звичайного артистизму й інто-

нування варто неодмінно згадати про гумор, адже він є незамінною гуманістичною «шестерінкою механізму» всього нашого ества.

Як ви думаєте, що таке «хохма»? Жарт, щось смішне чи кумедне і тільки? «*Хохма* – жарт. хохмач жартівник; веселун. Мося, ви знаєте в Одесу приїжджає Ейнштейн. А що це за турок? Він придумав теорію відносності. А що це таке? Ну, ось дві волосини на голові мало, а дві волосини в бульйоні багато...» Тобто по-одеськи це дотепний веселий жарт, будь-що дуже смішне. У розширеному літературному варіанті «*хохма* – підкопушка, підначка, хохмочка, жарт, прикол, дотепність, розіграш, бонмо, насмішка, червоне слівце».

Читаємо також, що «*Хохму*» породила «мудрість». «*Хохма́*, або *Хокма́* (др.-євр. חכמה – “Мудрість”, “Премудрість”) – у вченні каббали про походження світів...» Близьким до хохми за позитивними емоціями є поняття харизми. Давньогрецьке «харизма» (*charisma*) означало «*милість, дар*». У слов'янських перекладах Біблії це слово означало «*благодать*» [17]. І аналізуючи інші, що все більше нас дивують понятійні тлумачення, ми можемо вважати, що насправді хохма – це «мудрість, премудрість, дар, милість і благодать».

У житті та в мистецтві ми можемо простежити те, як неприйнятні для нас і для життя речі подають як жарт і гумор, що робить ці речі смішними й кумедними для нас. Приголомшує те, що часом відверто негативні речі, які подаються під виглядом жарту, проникають у глибину нашої душі, приносячи разом зі смислом (нехай навіть негативним) не що інше, як задоволення, радість, відчуття прекрасного та вираз артистизму не тільки в інтонуванні, а й у тексті. Показово, що в музичному мистецтві здавна сформувалися жанри, в яких гумор відіграє чільну роль. Це комічна опера – опера-буфф, театр музичної комедії, музична кінокомедія, скерцо (зокрема, частина в симфонічній і сонатній формі), гумореска, бурлеска, жарт. У літературі про музику є навіть думка про те, що музика – універсальне мистецтво, вона здатна відобразити всі існуючі у світі явища, зокрема й феномен гумору, який важко піддається визначенню.

8. *Жестикуляція*. Також варто пам'ятати про те, що багатство виразності артистизму неможливе без такого важливого явища, як жестикуляція. «Жестикуляції – рухи (найчастіше мимовільні) рук, плечей, голови, тіла, які є найхарактернішими для даної людини, або що-небудь позначають у процесі спілкування з іншими людьми» [9]. Подумати тільки, на думку дослідників, наша жестикуляція навіть багатша, ніж наша інтонація! (За підрахунками, ми у мові маємо змогу застосувати близько 500 тис. слів, тоді як варіантів жестикуляції – 800 тис.) Будь-яка людина в будь-якому куточку світу за нашою жестикуляцією зможе прочитати наше ставлення й наміри щодо неї та того, про що ми говоримо. Жестикуляція

також входить у поняття музичного мистецтва, адже без неї нікуди. Важливим є те, що в мові жестів закладені свої смисли, і жести ми сприймаємо більш чуйно, ніж інтонації. Адже вони (жести) мають безпосередню дійсність і іноді навіть – небезпеку.

Жести, як і всі викладені вище форми спілкування, мають бути добре відточені, щоб вони правильно працювали. Є навіть таке поняття, як «артикуляційна жестикуляція». Дана вона нам для того, щоб ми зуміли тонко підкреслити сенс сказаного, викладеного. Зауважте, що диригенти не співають, але жестикулюють, але ж на них ґрунтується вся виразність грандіозних оркестрів – це дає нам розуміння того, наскільки кожна складова жестів важлива для нашого артистизму. Жестикуляція, інтонація, словесність, танець, поведінка, міміка – те, що ми істинно відносимо до поняття артистизму. Тільки послушайте й погляньте, як вокаліст, скрипаль, піаніст передають у рухах (або в їхній зупинці) свої почуття, життя своєї душі, своїх духовних смислів! І в цьому також – найбільші можливості прояву людяності, гуманізму.

Отже, ми коротко розкрили в першій частині нашої статті, що, за правдивим визначенням давньоримського політика і філософа Цицерона, гуманізм – «вищий культурний і моральний розвиток людських здібностей в естетично закінчену форму в поєднанні з м'якістю і людяністю» [6].

9. *Гуманізм і його різні форми*. У кожній людини в душі є своє особистісне розуміння і відчуття гуманізму – людяного ставлення до оточення. Однак нам варто торкнутися різних історичних течій і відгалужень гуманізму. Найвищим вважається класичний або ренесансний гуманізм, адже він є першою стадією розвитку гуманізму, рухом, у якому гуманізм уперше виступив як по-справжньому цілісна система людських поглядів, спричинивши справжню еволюцію в культурі та світогляді людей XIV–XV століть. Серед найвидатніших гуманістів того часу зазвичай називають Франческо Петрарку, Джованні Боккаччо, Данте Аліґ'єрі та, мабуть, Френсіса Бекона.

Також слід розрізнити теїстичний та атеїстичний гуманізм, де відбувається інтеграція релігійного життя у світське і навпаки, хоча деякими ідеологами ці взаємодії і нівелюються (і навіть не визнаються), а втім, вони існують. Є також світський гуманізм і сучасний гуманізм. Варто тримати у свідомості ці поняття, щоб мати змогу спрямувати свої міркування в потрібне русло в різних прошарках суспільства, різних галузях знання та в різні часи.

Як казав Йоганн Вольфганг Гете, основа особистості проста – здоров'я, сила, краса, і разом з ними темперамент, і вдачі нашої фундаменти, і розуму висота. Весела вдача – вона сама відрода, багатства духу вона насолода. Гете вважається генієм думки й донині. Адже в кожному суспіль-

стві, в кожному історичному періоді існують свої поняття, свої визначення і своє розуміння гуманізму. Бувають і екстремальні його метаморфози. Наприклад, на думку релігійного екзистенціаліста Миколи Бердяєва, гуманізм може набувати найрізноманітніших форм. Часом атеїстичний гуманізм діалектично перероджується в антигуманізм, у бестіалізм. В ідейному плані він, зрештою, призводить до ніцшеанства і марксизму, у соціальному – до нелюдських режимів революційної Франції, нацистської Німеччини і комуністичної Росії, де людину приносять у жертву соціальній акції революції, нації і класу, ідеям могутності та загального блага. Як же не заплутати, як ставитися до розмаїття гуманістичних течій, до їхніх метаморфоз?

У відповідь на наші благання й пізнавальні поневір'яння до нас приходять теорія Олексія Федоровича Лосєва. Вона свідчить, що все залежить від загальносвітової ситуації: у далекому минулому була одна «ситуація світу», у Середньовіччі – інша, ближче до Новітнього часу – цінності й зовсім інші. Течій багато, а істина одна – усе залежить від конкретної суспільної ситуації («ситуації світу», ідеологічного клімату. А наш священний обов'язок – пізнавати, подорожувати свідомістю між різними способами життя і мислення. Цього не уникнути і не знищити, вчора було так, а сьогодні – так. Тому найвище розуміння, дане нам, – це споглядання ситуації в навколишньому світі та її усвідомлення в сенсі поняття «людяності» [11].

10. *Розуміння щастя.* Вищий ступінь гуманізму, за Цицероном, таїться у вищому розвитку наших вражаючих здібностей: культурних, моральних, у доведенні їх до естетично завершеної форми в поєднанні з м'якістю і людністю. Мабуть, усі наші життєві пошуки можна пояснити пошуком щастя. Що розуміється під щастям? У різних трактуваннях це поняття перебуває в дуже різних площинах.

Читаємо в довідкових джерелах: «Щастя (праслов'янське **szčestbje* пояснюють із **sz-* – “добрий” і **čestb-* – “частина”, тобто “добрий прожиток” [18]) – стан людини, що відповідає найбільшій внутрішній задоволеності умовами свого буття, повноті й осмисленості життя, здійсненню свого покликання, самореалізації» [18]. Отже, префікс «с-» у слові «щастя» означає щось позитивне, а «частина» – це частина чогось, перекладається як «доля», частина життя. Відповідно, у кожного своя доля, своя хороша частина в житті, і разом із ними має бути благодать. Адже Божественне начало, за деякими тлумаченнями, це Істина, Добро і Краса. Вища Істина – у науці, Добро – чеснота в житті, Краса – усе естетичне та прекрасне у світі та в нашому житті, варто лише повернутися до наших численних давньогрецьких Муз, які своєрідно втілюють кожне з понять краси, зокрема в мисленні.

Якщо пов'язувати поняття щастя та гуманізму, то варто звернутися знову до грецької міфології, яка налічує сотні божеств та їхніх сподвижників. Це на межі геніальності й неможливого! Уявити тільки: боги полювання, вітру, дня, пологів, погоди, вірності, долі, сну, шлюбу; а є і такі: бог помсти, мороку, війни, божевілля, смерті; а водночас: боги багатства, місяця, лісів, неба, квітів.

Усе, що греки споглядали, вони позначали вищими поняттями, тобто обожнювали. Чому вони так чинили? Тому що боги для них були наче мірила справедливості та вірності дій або навпаки. Якою б справою і ремеслом не займалася людина, вона зверталася за підтримкою і порадою не до людей, а до богів. Це набагато правильніше і чистіше, адже люди часто підводять, а боги – ні. Усі божественні ритуали були детально описані та викладені у зрозумілій для людей формі саме для досягнення омріяного щастя. З плином століть ці численні боги змінилися єдиним Господом. Споконвіку світобудови люди прагнули щастя. І стародавні філософи проводили безліч часу для того, щоб вивести довгоочікувану формулу щастя. І багато вагомих висловів на тему щастя ми зустрічаємо в діалогах Сократа. Одного разу Платон запитав у Сократа про те, що потрібно для досягнення щастя, для процвітання й отримання радості від життя. На що Сократ відповів, що зовсім не потрібно мати ні царський трон, ні ескадри кораблів, ні становище воєначальника – потрібна просто Любов. «І я завжди стверджував, що, як то кажуть, я повний неук в усьому, окрім хіба однієї зовсім невеличкої науки – науки кохання. У цій науці я заявляю себе більш вправним, ніж будь-хто з людей – як минулих часів, так і нинішніх» (13, с. 75).

З іншого діалогу Сократа ми отримуємо відповідь на запитання, що нам для щастя просити в Бога, у природи й у людей, як молитися? Сократ констатував, що лакедемоняни обрали для себе такий звичай, і в приватному житті, і в суспільному вони завжди підносять приблизно таку саму молитву – щоб боги дарували їм на додачу до хорошого ще й прекрасне, але ніхто не чув, щоб вони просили чогось більшого. І важливо, що при цьому не просити більше нічого, бо для антиків потрібна велика обережність, щоб не вимолити ненароком зла, вважаючи, що молиш про благо. Не забуваємо, що християнська філософія – то «неоплатонізм», тобто спирання на засади філософського мислення древніх греків, уявлення яких про Космос сформували концепцію Бога у християн.

Крім того, Сократ підкреслював, за переказами, що секрет щастя не в тому, щоб постійно хотіти більшого, а в тому, щоб привчити себе задовольнятися малим, а Платон додавав: дбаючи про щастя інших, ми знаходимо своє власне [15].

Незмінна істина полягає також у тому, як казав Сократ, що для досягнення світу потрібен учитель.

Коли Сократ передавав свої філософські вчення, той, хто сидів поруч із ним, ставав царем, той, хто сидів трохи далі, ставав великим полководцем, а той, хто ще трохи далі, ставав видатним філософом. Якщо в нашому житті є добрий учитель, то нас супроводжуватимуть успіх, щастя й удача. Учителем може бути хто завгодно, чи то боги, чи то мудреці, чи то книги, чи то родичі, чи то навколишній світ.

11. Розуміння любові до всіх. Торкнувшись теми щастя і любові, ми в жодному разі не обійдемо стороною Євангеліє, адже дві найголовніші заповіді свідчать: «Господь Бог наш є Господь єдиний, і полюби Господа Бога твого всім серцем твоїм, і всією душею твоєю, і всім розумінням твоїм, і всією силою твоєю» – ось перша заповідь! Друга подібна до неї: «Возлюби ближнього твого, як самого себе» [16].

Тільки погляньте, яке чільне місце посідає любов у всіх культурах. Не буде винятком і китайська культура, адже там є філософія Дао-Де цзин, що в перекладі означає «Книга шляху і гідності». Це джерело вчення живило найвидатніших основоположників китайської думки і справило неймовірний вплив на китайську та загальносвітову культуру! Дао – це шлях Неба і Землі, Небесний Шлях, яким ми всі йдемо. Людина, яка досягнула Дао, іменується досконало мудрою, адже її ідеологія передбачає, що добрим людям відповідати добром, і недобрим людям теж відповідати добром – саме і тільки так народжується справжня доброта. Тих, котрі вважають себе праведними, – вважати праведними, і тих, котрі не вважають себе праведними, теж вважати праведними, саме й тільки так народжується істинна праведність.

Що ж стосується заповідей і скарбів, то понад усе для Даосизму є любов: «Є в мене три скарби, я дбайливо їх зберігаю: перший – це любов, другий – ощадливість, третій – небажання бути першим у світі. Завдяки любові я можу бути відважним. Завдяки ощадливості я можу бути щедрим. Завдяки небажанню бути першим, я можу головувати у світі», «Коли небо бажає когось врятувати, Воно оточує його любов'ю, немов міцною стіною» [8].

«Не вбивай, але завжди будь уважним до живих істот». Не обійдемо стороною і дві інші найважливіші заповіді, адже вони безпосередньо торкнулися ідеології гуманізму: «Якщо бачиш, що хтось робить добро, допомагай йому з радістю і задоволенням», «Якщо бачиш, що комусь не щастить, допомагай йому з гідністю знайти удачу». На жаль, у сучасному світі ми щодня стикаємося з боротьбою, конкуренцією і суперництвом, тож ось, що говорить заключна заповідь Даосизму: «Поки всі не досягнуть Дао, не думай, що сам зможеш досягти». Схожа настанова є і в Євангеліє, у Молитві Єфрема Сирина. Єфрем волає до Гос-

пода: «Господи і Владико живота мого! Дух неробства, зневіри, любоначалія і марнослів'я не даждь ми (земний уклін). Дух же цнотливості, смиренномудрія, терпіння і любові даруй мені, рабу Твоєму (земний уклін). Ей, Господи Царю, даруй мені бачити мої гріхи і не засуджувати брата мого, яко благословенний еси на віки віків. Амінь (земний уклін). Боже, очисти мене, грішного / грішну (12 разів із поясними поклонами). І ще раз всю молитву повністю з одним земним поклоном наприкінці» [16].

Варто тільки вдуматися, наскільки ж важливо бути людинолюбним, цнотливим і смиренным; і тяжіння до цього можна простежити в таких різних культурах! Хотів би звернути нашу увагу на таку цікаву парадоксальну премудрість у Даосизмі: «Приберіть мудрість, усуньте розумність, і користі людям буде в стократ!» І як же це зрозуміти, питаєте ви? Насправді, нічого складного немає. Адже якщо одних людей ми вважаємо мудрими й розумними, то інших ми вважаємо дурними й нерозумними. Однак трапляється інколи, що той, кого ми вважали дурним і нерозумним, ставав у якійсь ситуації на місце мудрого й розумного. Знову-таки, це справа «ситуації світу і випадку».

Далі, чого нас вчить Даосизм: «На небесному шляху все стане в пригоді; приберіть справедливість, і люди повернуться до шанування і любові; усуньте спритність і не шукайте вигоди – у світі не стане злодіїв і розбійників» [8]. Виходить, що від світського, ренесансного і міфологічного, від усіх видів гуманізму ми можемо взяти найкраще, те, що потрібно для нинішньої ситуації у світі. Ті чи інші ідеологічні течії мають своє розуміння гуманізму, і, щоб усвідомити їхнє призначення і застосування, потрібно ясно оцінювати нинішню ситуацію у світі: стан природи, соціуму й загального мислення.

Насамкінець наведемо дивовижний вислів від Матвія з Євангелія, де йдеться про любов до всіх: «А я кажу вам: любіть ворогів ваших, благословляйте тих, що проклинають вас, благословіть тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, що кривдять вас, і за тих, що вас переслідують; нехай ви будете синами Отця вашого Небесного, бо Він наказує Своєму сонцю сходити над злими й добрими, і посилає дощ на праведних і на неправедних» [2]. До цієї заповіді загального гуманізму і любові додати нічого. Це – любов майже до всіх!

Висновки. У публікації зачіпається тема, яка ніколи не вичерпається в житті: гуманізм як людяність, позитивне ставлення до людини як достойної частки живогого. Безсумнівно, у центрі природи, суспільства і мислення стоїть людина, що хоче жити в мирі та дружбі з оточенням, бути щасливою і бажаною для оточуючих його життєвих складових, – і це буття як любов до всього суцього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антигуманізм. URL: <https://uk.wikipedia.org/антигуманізм> (дата звернення: 27.10.2025).
2. Біблія. Ukrainian Bible – Orienko. URL: wordproject.org/bible.uk/index.htm.
3. Васильков А. Розпізнавання в філософії і математиці. Київ : Вид. Київ. держуніверситету, 1972. 194 с.
1. 4.Галицький І. В. Толерантність у правовому житті сучасного суспільства : автореферат дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 – філософія права. Одеса, 2011. 17 с.
4. Гришук О. В. Формування та розвиток ідеї гуманізму в праві. Хмельницький, 2013. 288 с.
5. Гуманізм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/гуманізм> (дата звернення: 12.04.2025).
6. Гумор. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/гумор> (дата звернення: 12.04.2025).
7. Даосизм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/даосизм> (дата звернення: 12.04.2025).
8. Дзен. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/дзен> (дата звернення: 12.04.2025) ध्यान
9. Жестикуляція. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/жестикуляція> (дата звернення: 12.04.2025).
10. Єргієв І. Д. Артистизм музыканта-инструменталиста : монографія. Одеса : Астропринт, 2014. 284 с.
11. Лосєв О. Вступ. ст. і ред. // Музична естетика Античної Греції. Київ : Музична Україна, 1972. 322 с.
12. Платон. Діалоги / пер. з давн.-гр. Й. Кобів, У. Головач, Дз. Коваль, Т. Лучук, Ю. Мушак ; передм. В. Кондзьолки. 2-ге вид. Київ : Основи, 1999. 395 с. ISBN 966-500-007-14.
13. Сокол Олександр. Виконавські ремарки: образ світу і музичний стиль. Одеса : Астропринт, 2013. 272 с.
14. Сократ. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Сократ> (дата звернення: 12.04.2025) Σωκράτης
15. Текст Молитви Єфрема Сирина. URL: [google.com/search?q=єфрем+сирин+молитва-8rlz=1C1qCEA](https://www.google.com/search?q=єфрем+сирин+молитва-8rlz=1C1qCEA) (дата звернення: 12.04.2025).
16. Хохма. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/хохма> (дата звернення: 12.04.2025).
17. Щастя. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/щастя> (дата звернення: 12.04.2025).

REFERENCES

1. Antyhumanizm [Antihumanism]. Retrieved from: <https://en.wikipedia.org/wiki/Antyhumanizm> (date of access: 27.10.2025).
2. Bibliia. Ukrainian Bible – Ohienko (n.d.). Retrieved from: wordproject.org/bible.uk/index.htm [in Ukrainian].
3. Vasylykov, A. (1972). Rozpiznavannia v filosofii i matematytsi [Recognition in philosophy and mathematics]. Kyiv: Vyd. Kyiv. Derzhuniversitytetu, 194 p. [in Ukrainian].
4. Halytskyi, I.V. (2011). Tolerantnist u pravovomu zhytti suchasnoho suspilstva [Tolerance in the legal life of modern society]. *Abstract of the candidate of legal sciences thesis*, 12.00.12 – philosophy of law. Odessa, 17 p. [in Ukrainian].
5. Hryshchuk, O.V. (2013). Formuvannia ta rozvytok idei humanizmu v pravi [Formation and development of the idea of humanism in law]. Khmelnytskyi, 288 p. [in Ukrainian].
6. Humanizm [Humanism]. Retrieved from: <https://en.wikipedia.org/wiki/Humanizm> (date of access: 12.04.2025).
7. Humor [Humour]. Retrieved from: <https://en.wikipedia.org/wiki/Humor> (date of access: 12.04.2025).
8. Daosyzm [Taoism]. Retrieved from: <https://en.wikipedia.org/wiki/Daosyzm> (date of access: 12.04.2025).
9. Dzen [Zen]. Retrieved from: <https://en.wikipedia.org/wiki/Dzen> (date of access: 12.04.2025).
10. Zhestykuliatsiia [Gesture]. Retrieved from: <https://en.wikipedia.org/wiki/Zhestykuliatsiia> (date of access: 12.04.2025).
11. Yerhiiev, I.D. (2014). Artystyzm muzykanta-ynstrumentalysta: monohrafyia [Artistic skill of a musician-instrumentalist: monograph]. Odessa: Astroprint, 284 p.
12. Losiev, O. (1972). Vstup. st. i red. Muzichna estetyka Antychnoi Hretsii [Introductory article and editorship. Musical aesthetics of Ancient Greece]. Kyiv: Muzychna Ukraina, 322 p. [in Ukrainian].
13. Platon (1999). Dialohy [Dialogues]. (Y. Kobiv, U. Holovach, Dz. Koval, T. Luchuk, Y. Mushak, Trans.). Kyiv: Osnovy, 395 p. [in Ukrainian].
14. Sokol, Oleksandr (2013). Vykonavski remarky: obraz svitu i muzychnyi styl [Performance remarks: image of the world and musical style]. Odessa: Astroprint. 272 p. [in Ukrainian].
15. Sokrat [Socrates]. Retrieved from: <https://en.wikipedia.org/wiki/Sokrat> (date of access: 12.04.2025).
16. Tekst Molytvy Yefrema Syryna. Retrieved from: [google.com/search?q=єфрем+сирин+молитва-8rlz=1C1qCEA](https://www.google.com/search?q=єфрем+сирин+молитва-8rlz=1C1qCEA) (date of access: 12.04.2025).
17. Khokhma [Wisdom]. Retrieved from: <https://en.wikipedia.org/wiki/Khokhma> (date of access: 12.04.2025).
18. Shchastia [Happiness]. Retrieved from: <https://en.wikipedia.org/wiki/Shchastia> (date of access: 12.04.2025).

Дата надходження статті: 11.07.2025

Дата прийняття статті: 07.08.2025

Опубліковано: 02.09.2025